

Наукові перспективи
Видавнича група

Bulletin of Science and Education

ВІСНИК науки та
ОСВІТИ
ISSN 2786-6165 (ONLINE)

серії: філологія, культура і мистецтво,
педагогіка, історія та археологія, соціологія

№ 1(19) 2024

Видавнича група «Наукові перспективи»

**Громадська організація
«Християнська академія педагогічних наук України»**

«Вісник науки та освіти»

***(Серія «Філологія», Серія «Педагогіка», Серія «Соціологія»,
Серія «Культура і мистецтво», Серія «Історія та археологія»)***

Випуск № 1(19) 2024

Київ – 2024

УДК 94(477)"1950/1990"

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-1\(19\)-1511-1523](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-1(19)-1511-1523)

Свинаренко Наталія Олександрівна кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства і мовної підготовки іноземних громадян, доцент, Харківський національний економічний університет ім. С.Кузнеця, 61166, Харків, пр. Науковий, 9А, тел. (057)702 11 86, <https://orcid.org/0000-0002-8972-0025>

Добрунова Людмила Едуардівна кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства і мовної підготовки іноземних громадян, доцент, заступник декана факультету фінансів та обліку, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця, 61166, Харків, пр. Науковий, 9А, тел. (057)702 11 86, <https://orcid.org/0000-0002-1222-4082>

ПРО ЗРОСІЙЩЕННЯ У РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ: ЮРИДИЧНІ ДОКУМЕНТИ ТА НАСЛІДКИ ЇХ ДІЇ

Анотація. У статті проаналізовано наслідки дії юридичних документів, котрі стосувалися освітньої сфери радянської України від 1950-х – до 1990 рр. призвели до високого рівня зросійщення українського народу. Сукупна дія юридичних документів призвела до катастрофічної ситуації у мовному середовищі радянської України, де тенденція до зростання кількості російськомовних шкіл набувала загрозливих масштабів. Узагальнено, що сукупність усіх державних заходів у 70-80 - ті рр. ХХ ст. сприяла величезним масштабам зросійщення нашого народу тільки через освітню галузь. А ще ж зросійщення активно відбувалося через культуру, армію, діяльність державних установ, організацій та відомств, православну церкву та ін. Застосування двомовності у школах тодішньої радянської України, видання у значній кількості російськомовних підручників та художньої літератури, неухильний контроль та російськомовність у закладах вищої та спеціальної освіти, підвищення зарплати у 1984 р. вчителям російської мови на 15% - це неповний перелік того, що планомірно знищувало на державному рівні українську мову в радянський час. ХХ ст. призвела до найвищого рівня зросійщення українського народу, фактично – до двомовності, абсолютно лояльного ставлення до російськомовних громадян. Оцінюючи заходи зі зросійщення, потрібно згадати Закон «Про мови в Українській РСР» від 28.10.1989 р., який декларував

однакову цінність усіх мов, водночас називає російську мову мовою міжнаціонального спілкування – стає зрозумілим, що усі інші мови, за виключенням російської знаходилися у завідомо програшному становищі. А станом на початок 90-х рр. ХХ ст. державні заходи у сфері освіти призвели суспільство до того, що значна частина етнічних українців перейшла у щоденному житті на російську мову спілкування та практично повністю втратила свою українську національну ідентичність.

Ключові слова: зросійщення, закони і директиви, двомовність, заклади освіти, «маланчуківщина», загроза втрати національної ідентичності.

Svynarenko Nataliia Oleksandrivna Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of Ukrainian Studies and Language Training of Foreign Citizens, Associate Professor, Kharkiv National University of Economics named after S. Kuznetsia, Naukovy Ave., 9A, Kharkiv, 61166, tel.: (057)702-11-86, <https://orcid.org/0000-0002-8972-0025>

Dobrunova Liudmila Eduardivna Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of Ukrainian Studies and Language Training of Foreign Citizens, Associate Professor, Deputy Dean of the Faculty of Finance and Accounting, Kharkiv National University of Economics named after S. Kuznetsia, Naukovyi Ave., 9A, Kharkiv, 61166, tel.: (057)702-11-86, <https://orcid.org/0000-0002-1222-4082>

ON FUTURE IN SOVIET UKRAINE: LEGAL DOCUMENTS AND THEIR CONSEQUENCES

Abstract. The article analyzes the consequences of the legal documents that related to the educational sphere of Soviet Ukraine from the 1950s to 1990, which led to a high level of unification of the Ukrainian people. The cumulative effect of the legal documents led to a catastrophic situation in the linguistic environment of Soviet Ukraine, where the tendency to increase the number of Russian-language schools took on threatening proportions. It is summarized that the totality of all state measures in the 1970s and 1980s of the 20th century. contributed to the massive integration of our people only through the educational sector. Moreover, convergence took place actively through culture, the army, the activities of state institutions, organizations and departments, the Orthodox Church, etc. The use of bilingualism in the schools of the then Soviet Ukraine, the publication of a significant number of Russian-language textbooks and fiction, strict control and Russian-language in institutions of higher and special education, a 15% increase in the salary of

Russian language teachers in 1984 - this is an incomplete list of what systematically destroyed at the state level, the Ukrainian language in Soviet times. 20th century led to the highest level of unification of the Ukrainian people, in fact - to bilingualism, absolutely loyal attitude towards Russian-speaking citizens. Evaluating measures for unification, it is necessary to recall the Law "On Languages in the Ukrainian SSR" dated October 28, 1989, which declared the equal value of all languages, at the same time calling the Russian language the language of international communication - it becomes clear that all other languages, with the exception of Russian, were in obviously a losing position. And as of the beginning of the 90s of the XX century. state measures in the field of education led society to the fact that a significant part of ethnic Ukrainians switched to the Russian language of communication in their daily life and almost completely lost their Ukrainian national identity.

Keywords: convergence, laws and directives, bilingualism, educational institutions, "Malanchuk region", threat of loss of national identity.

Постановка проблеми. Процеси зросійщення, що мали місце в Радянській Україні, не були нововведенням, вони були логічним продовженням того, що відбувалося у радянському суспільстві у 30-х рр. XX ст. Одна з найбільших трагедій українського народу в першій половині XX ст. - Голодомор 1932-1933 рр. у радянській Україні поєднувався з масштабним терором проти нашої національної інтелігенції. Це проводилося задля того, щоб запобігти можливій організованій протидії політики тодішньої влади. А ще тоді велике значення мало і ефективне маніпулювання фактором можливої зовнішньої загрози – тогочасна преса постійно викривала в українському буржуазному націоналізмі на службі іноземних держав як відомих у певних колах, так і маловідомих громадян, Усі ці засоби використовувалося для дискредитації тієї частини української інтелігенції, яка брала активну участь у культурному будівництві, її видаляли з наукових та освітніх закладів, а деякі з них були взагалі ліквідовані як безнадійно «заражені» націоналізмом [15]. Усе це істотно понизило рівень культурного життя, а отже, й сприяло деукраїнізації суспільства.

Аналіз історичних досліджень і публікацій. Про деукраїнізацію 30-х рр. XX ст., котра набирала шалених темпів у часи голодомору 1932-1933 рр. йдеться у роботах Н.Свинаренко та Л.Добрунової [7-8], Л.Слободян [10]. Про досить активні темпи зросійщення 50-60-х рр. XX ст. повідомляють у своїх наукових працях М.Б. Парахіна [6], Н.Урсуляк [12], Бойко О. [1], Лазебник Ю. [5], Шевченко С. [13].

Важливе місце у написанні даної роботи мають висновки кандидатської дисертації Ткаченка [11], Предметом дослідження її є розвиток шкільної мовної освіти в Україні (1959–2013 рр.). У цій роботі було розглянуто й комплексно досліджено науково-педагогічну проблему розвитку шкільної мовної освіти в Україні в 1959–2013 рр. та виявлено його провідні тенденції: (позитивні: оновлення нормативно-правової бази розвитку мовної освіти, постійний пошук шляхів оптимізації процесу якісного навчання мов); (негативні: ідеологізація та регламентація змісту шкільної мовної освіти; тривале зросійщення української школи; незадовільна матеріально-технічна база шкіл; формальне впровадження перспективних форм роботи (мовних конкурсів, соціальних проєктів), недостатня обґрунтованість нововведень); обґрунтовано періодизацію розвитку шкільної мовної освіти в Україні з 1959 р. до 2013 р. [11, с.19].

Метою статті є аналіз юридичних документів, котрі стосувалися освітньої сфери від 1950-х – до 1990 рр. та призвели до високого рівня зросійщення українського народу за радянської влади.

Виклад основного матеріалу. Про передумови деукраїнізації у другій половині 50-х рр. ХХ ст. Водночас з офіційних документів та зі сторінок преси зникла колишня риторика проти великоруського шовінізму та великодержавництва, натомість єдиним ідеологічним ворогом у міжнаціональних відносинах оголошено «український буржуазний націоналізм». Тепер робітничий клас, національний склад якого істотно змінився за рахунок села, «українізований» етнічно, мовно і культурно, русифікувався, склад міського населення змінився, але обличчя міст - мало: український культурний елемент, який устиг зміцнити свої позиції в них за перші пореволюційні роки, тепер із них викорінювався - інтенсивна урбанізація стала важелем деукраїнізації [15].

Л.Слободян у одному із своїх досліджень характеризує використання різних засобів для досягнення мети політики деукраїнізації – від закриття українських шкіл або перетворення їх у російсько-українські, вилучення української мови з діловодної сфери партійних і радянських органів, збільшення присутності російської мови в засобах масової інформації до відверто репресивних дій – масових арештів, ув'язнень та розстрілів представників української інтелігенції, студентської молоді, депортацій [10, С.50].

За часи Другої світової війни проблеми національних мов складових СРСР втратили актуальність за зрозумілих причин. У 1954–1955 н. р. до навчальних програм було внесено зміни - у школах із мовами навчання національних меншин вивчення російської мови починалося з першого

класу (3 години на тиждень за рахунок зменшення годин на вивчення рідної мови), у VIII–IX класах вивчення російської мови й літератури збільшувалося на 1 годину за рахунок рідної мови. У V–VII класах на вивчення російської мови відводилося на одну годину більше, ніж на рідну, а у VIII–X класах – удвічі більше [11, С.85]. Широкого розповсюдження в Україні набуло паралельне видання підручників російською і українською мовами. Зростала кількість змішаних шкіл, де паралельно з українською і російською мовами вивчалися мови національних меншин. Водночас поступово поширення мала думка, що більш престижно закінчувати школи з російською чи українською мовою навчання, ніж з мовою національної меншини, оскільки це давало перевагу в здобуванні подальшої освіти й під час працевлаштування. Це підтверджує той факт, що відчувалося поступове тяжіння до надання більшої ваги російській мові на території УРСР.

На думку Н. Урсуляка, процес русифікації проявляв себе і в якісних змінах загальноосвітніх шкіл республіки. Так, на початку 1956-1957 навч. року в УРСР працювало 29517 загальноосвітніх шкіл, з яких українською мовою навчання було 25182, російською – 4072, молдавською – 161, угорською – 98, польською – 4 [12]. На перший погляд, наведені дані об'єктивно відображали освітні інтереси населення УРСР за національністю. Проте при проведенні глибшого аналізу порівняно співвідношення шкіл та контингентів учнів вимальовується інша картина. Особливо вражаючими є цифрові показники кількісного складу учнів російських та українських шкіл. У тих же 4072 школах України з російською мовою викладання навчалась 1,43 млн. учнів, тоді як у 25182 українських школах освіту здобувало 3,75 млн. школярів; таким чином, у 1957 р. у школах з українською мовою навчання було всього у 2,6 рази більше учнів, ніж у російських школах, хоча українських шкіл у республіці було більше у 6 разів [12]. У такий спосіб тривало знищення нашої рідної української мови.

Аналізуючи стан справ у системі освіти України в 50-60-х роках ХХ ст., зокрема русифікаторську політику, слід згадати 25.12.1958 р., коли Верховна Рада СРСР прийняла закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в СРСР», що поклав початок реформуванню школи. Відповідний Закон затвердила й Верховна Рада УРСР 17.04.1959 р. За ним, у школах з російською мовою навчання діяли майстерні по металу, дереву й комбіновані. Зазначимо, що школи з російською мовою навчання в основному знаходилися в містах. У законі «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в УРСР» містилося також положення

про те, що батьки мали самі вибирати, мову навчання своїх дітей. На перший погляд, закон справляв враження демократичності у шкільній справі, а насправді сприяв подальшій русифікації України. Адже на рішення батьків впливало пріоритетне становище російської мови в Україні. Глибокий аналіз джерел свідчить, що більшість книжок, журналів, газет, брошур, фахова література й навіть белетристика друкувалися російською мовою. Іншим аргументом на користь російської мови було те, що в більшості ВНЗ викладання навчальних дисциплін велося російською мовою.

У розглядуваний період збільшувалася кількість шкіл з російською мовою навчання. І зросійщення українського народу відбувалося не тільки на сході та півночі тодішньої республіки. Підтверджують це і статистичні дані. За переписом 1959 р., в УРСР проживало 32158,4 тисяч українців. З них рідною визнали українську 93,5%, а російську – 6,45%. Порівняно з 1926 р. відсоток українців, які визнавали рідною українську мову, скоротився на 0,9% [13]. І це, незважаючи на те, що в 1959 р. до складу УРСР уже входили Галичина, Буковина, Закарпаття, Волинська й Рівненська обл. із цілком україномовним населенням. Аналіз звітів Міністерства освіти УРСР про діяльність шкіл з російською мовою навчання м. Сталіно (нині Донецька) за 1950-1951 н.р. свідчить про те, що в них навчання здійснювалося російською мовою, а мови національних меншин вивчалися по групах та факультативно. Також учні ділилися на групи для занять фізичною культурою (хлопці і дівчата). У процесі навчання у школах з російською мовою вивчалися елементи російської культури, а під час викладання рідної мови та літератури учні здобували знання і з історії свого народу [13]. Цей закон ігнорував справедливі вимоги громадськості, науковців республіки. Влада в період хрущовської «відлиги» продовжувала культивувати і насаджувати російську мову, а оскільки навчання у ВНЗ та технікумах проводилося російською мовою, рідна мова ставала безперспективною. Кількість шкіл із російською мовою навчання в республіці неухильно зростала. Тенденції ростання російськомовних шкіл в Україні давалися знати і в наступні роки. Російськомовними були переважно міські школи, але поступово на російську мову навчання переводили українські школи і в селах південно-східного району, на Чернігівщині, Сумщині. У великих промислових центрах, передусім на сході та півдні республіки, такі школи переважали як кількісно, так і числом дітей, які в них навчалися. Так, наприклад, у м. Донецьку у другій половині 50-х рр. 98 % учнів навчалися в школах з російською мовою викладання, в Харкові – 87%, в Одесі – близько 87%, у Горлівці – 91,3%, а у Кримській області

було лише 3 школи з українською мовою навчання, які відвідували близько 600 учнів [9].

Українська мова та культури були займали у тогочасному суспільстві другорядні позиції, їм протиставлялася російська, поступово витіснялися прояви національних особливостей у духовній сфері, зменшувалася кількість україномовних закладів освіти та залишалися незадоволеними потреби представників етнічних меншин [4, С.162].

Двомовність як норма в українському суспільстві та проблеми, що з неї витікають. Проте ще наприкінці 1950-х рр. союзна влада, як зазначалося вище, взяла форсований курс на русифікацію. Зрозуміло, у радянській Україні найбільшого поширення набула українсько-російська двомовність. Виразна тенденція до закріплення у СРСР панівної ролі російської мови зумовлювала послідовне обмеження вживання української мови в економіці, суспільно-політичному житті, у сферах освіти, науки й культури. Отже, двомовність в УРСР, на противагу декларованим у радянській соціолінгвістиці постулатам, мала риси не гармонійності й «добровільності», а обструкції та диглосії – мовної ситуації з обов'язковим оціночним протиставленням наявних у суспільстві двох функціональних різновидів мови: апогеї «возз'єднання» «високого» (в т.ч. офіційно-урочистого, літературного), який асоціювався з російською мовою, і «низького» («простого», розмовного, «селянсько-мужицького»), який зусиллями влади відводився українській мові [6].

Крім того, російські школи були краще забезпечені учительськими кадрами, мали більшу матеріальну підтримку з боку партійних та державних органів, керівництво яких в більшості випадків посиляло сюди на навчання своїх дітей. У галузі освіти політика русифікації проявилася насамперед у сумнозвісному праві добровільності вибору мов, що закріплювалося в законодавчих актах СРСР від 24.12.1958 р. та УРСР від 17.04.1959 р. Дев'ята стаття закону «Про зміцнення зв'язку школи із життям і дальший розвиток системи народної освіти в УРСР» передбачала, що 40 «навчання в школах Української РСР здійснюється рідною мовою учнів. В школу з якою мовою навчання віддавати своїх дітей вирішують батьки. Вивчення однієї з мов народів СРСР, якою не проводиться викладання в даній школі, здійснюється за бажанням батьків і учнів при наявності відповідних контингентів» [12]. Системний характер у процесі русифікації мали кроки МОН, що закріплювалися у ряді тогочасних документів. Зокрема, у його доповідній записці до ЦК Компартії України і Ради Міністрів УРСР від 23.01.1960 р. «Про заходи по поліпшенню викладання російської мови у школах УРСР» [12]. Надання батькам права вибору мови навчання їхніх дітей, що на перший

погляд здавалось демократичним, дало легальні можливості зросійщення загальноосвітніх шкіл, робило вивчення української мови не державною справою, а приватною справою батьків, не дало будь-якої змоги боронити права української мови, а навпаки, створювало атмосферу, в якій оборона рідної мови кваліфікувалась як прояв буржуазності. У республіці поступово зменшувалась кількість шкіл з українською мовою викладання. Так, якщо в 1950 р. загалом в Україні працювало 31055 шкіл, у тому числі з українською мовою викладання – 27901, російською – 2836, то уже на середину 60-х рр. українських шкіл стало 23511, а російських 4723. Крім цього, працювали 496 шкіл з двома мовами навчання і 49 з трьома [12]. Школи з українською мовою навчання на середину 60-х рр. склали відносно високий відсоток – 81,2%, але вони були переважно невеликі, з обмеженим контингентом учнів, розташовані переважно у селах. Там навчалось 4,7 млн. учнів із 7,4 млн., тоді як російських шкіл в Україні нараховувалось 4703 (або 16,2%) і в них навчалось 2,7 млн. учнів, що складало близько 36% [12].

Відбувся масовий перехід шкіл і закладів вищої освіти на російську мову викладання.

Якщо взяти до уваги, що серед російських шкіл переважали великі міські школи зі значною кількістю паралельних класів, то стане зрозумілим, чому різко зменшувався контингент учнів у школах з українською мовою навчання. Дискримінація в національно-мовній політиці, що стала результатом утвердження тоталітарної ідеології, позначалась і на формуванні національних шкіл у тих районах, де компактно проживали національні меншини.

Кремлівський уряд виголошував з високих трибун про появу і розвиток нової культурної спільноти – «радянського народу», возвеличував інтернаціоналізм, ратував за вільний розвиток народів. Насправді ж стан речей був геть іншим. Насправді ж, під терміном «інтернаціоналізм» малось на увазі неприховане зросійщення народів СРСР, у тому числі і українського.

Нова хвиля русифікації почалася в період застою - 11.11.1978 р, коли Міністерство освіти УРСР видало директиву про «Удосконалення вивчення російської мови в загальноосвітніх школах республіки». Почалися дії на посилення російської національно-політичної ідеї на території України. Але 1970-ті роки - той період, коли русифікація стала найактивнішими темпами. Повсюдно тривав масовий перехід шкіл і ВНЗ на викладання російською мовою. Кількість учнів, які вивчали українську мову, зменшилася до 49%, хоча українців у республіці було 73% [15]. Учні у школах та у позанавчальний час просили на перервах

розмовляти російською мовою. Також вважалося не прийнятним використовувати українську мову на партз'їздах, наукових конференціях, виробничих та організаційних нарадах, держустановах, ВНЗ.

Російська мова поступово почала проникати у села та селища, розташовані поблизу великих промислових та адміністративних центрів. Такі регіони стали двомовними. Зрозуміло, що люди середнього та старшого віку, українці за національністю, переважно, не змінювали мову спілкування. Але їх юні нащадки, котрі навчалися або працювали у містах, швидко переймали російську мову і стали абсолютно лояльними до російськомовних. Паралельно з зросійщенням у освіті тривав процес занепаду і української культури. У художній та науковій літературі, періодичних виданнях, театрі та кіноіндустрії переважала російська мова, зокрема, кінострічки - на 99% були російськими; україномовних книг у 1970-ті роки було лише 38%, у 80 роки - 21%; газет - з 80,9% стало 70,3% [15].

Аналізуючи процеси активної русифікації українського суспільства у радянський повоєнний час, варто згадати про проведення Всесоюзної науково-практичної конференції «Російська мова - мова дружби і співпраці народів СРСР» у травні 1979 р. у Ташкенті. Малося на увазі повсюдне застосування російської мови як інтернаціональної, універсальної, як мови безмежних можливостей на теренах тодішнього Союзу. У той же час застосування національних мов (у тому числі і української), мало обмежене коло застосування – на малочислених національних фестивалях, конкурсах і т.д. Таким чином, реальне застосування національні мови мало переважно у провінції, звідки рідко виїздили місцеві. В її «Рекомендаціях» недвозначно пропонувалося міністерствам освіти союзних республік ввести вивчення російської мови у національних дошкільних закладах із 5-ти років, розвиваючи розмовну мову дітей; у загальноосвітніх національних школах (тобто тих, де навчання ще провадилося рідною мовою) практикувати поглиблене вивчення російської мови за рахунок перерозподілення годин у навчальних планах; у системі професійно-технічної освіти — здійснити перехід на нові програми з російської мови там, де навчання відбувалося неросійською мовою; у вищих і середніх спеціальних навчальних закладах — сприяти викладанню російською мовою загальноосвітніх і спеціальних дисциплін, написанню російською мовою рефератів, дипломних проектів, звітів із виробничої практики тощо, практикувати публікацію наукових праць російською мовою [14].

Важливим кроком політики зросійщення українського народу було відкриття у 1971 р. в Інституті мовознавства імені О. Потебні АН УРСР

відділу російської мови, котрий повсюдно контролював рівень процесу зросійщення тогочасного суспільства [8, с.244].

Доля української мови у 70-х рр. і першої половини 80-х р. була пов'язана з іменем В.Щербицького. Саме на цей період української історії випадає найпоширеніша русифікація і найбільше заохочень номенклатурних працівників вигідною кар'єрою, коли вони починали зневажати українську мову і прилюдно відмовлялися від неї [5]. Саме таким був В.Малачук – радянський партійний діяч 50-70-х рр ХХ ст., активний русифікатор. О.Д. Бойко на сторінках підручника «Історія України», аналізуючи ідеологічний диктат другої половини 60-х рр. певну роль приділяє так званій «маланчуківщині». Бо саме В. Маланчук зробив кар'єру як теоретик і увійшов в історію як борець з українським націоналізмом: у 1972 р. після усунення П.Шелеста з влади, став секретарем ЦК КПУ, головним ідеологом республіки. Через його політичну діяльність у формі ідеологічного диктату (доносів, чорних списків, цензури) зазнали гонінь І. Білик, О. Бердник, О.Гончар, Л. Костенко, Б.Чичибабін та ін. [1, С.548].

10.06.1983 р. було ухвалено документ «Про організацію виконання в республіці постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 26.05.1983 р. №473 «Про додаткові заходи по поліпшенню вивчення російської мови в загальноосвітніх школах та інших навчальних закладах союзних республік». Тексти цих документів оприлюднив професор Василь Лизанчук у праці «Навічно кайдани кували» у Львові у 1995 р. У ній автор зазначає, що заходи від 31.08.1978 р. мали гриф «Цілком таємно», а постанова від 10.06.1983 р. – гриф «Не для преси» [19]. Обов'язкові для виконання заходи в цій постанові містили 30 пунктів, що мали на меті охопити російщенням всі ланки освітньої системи. Йшлося про збільшення з 1984 р. на 15% зарплати вчителям російської мови і літератури «Розробити на 01.11.1983 р. для представлення Держпланові УРСР пропозиції по збільшенню щорічного прийому до аспірантури за фахом «Російська мова та література» і «Методика викладання російської мови та літератури» до 25 осіб» [15]. Від 28.10.1989 р. з'являється закон «Про мови в УРСР» за яким визнавалася життєдайність та суспільна цінність усіх національних мов і беззастережна гарантія своїм громадянам національно-культурних та мовних прав, гарантія духовного взаєморозуміння, культурного взаємозбагачення і зміцнення дружби народів; російська мова визнавалася мовою міжнаціонального спілкування громадян УРСР [2, С.58]. Щодо аспекту захист мов, то у законі зазначалося, що публічне приниження чи зневажання, навмисне спотворення української або інших мов в офіційних документах і

текстах, створення перешкод і обмежень у користуванні ними, проповідь ворожнечі на мовному ґрунті тягнуть за собою відповідальність, встановлену законом [2, С.62].

Як наслідок, станом на 1990 р. україномовними були 584 шкіл Харківської області, де навчалася близько 98 тисяч учнів. У змішаному режимі, коли паралельно працювали українські та російські класи, працювало 157 шкіл, де навчалася близько 17 тисяч дітей. Повністю відновили набір перших україномовних класів 33 школи, в т.ч. 24 – у м.Харкові. За період дії Закону «Про мови» у Харківській області було відкрито 781 клас з українською мовою навчання, що охопив близько 17 тисяч школярів. Загалом в області на державній мові вже навчалася 132 тисячі учнів. І щодо переходу дошкільних закладів на українську мову – 642 заклади були повністю україномовними, а у 329 - були відкриті українські групи - всього в україномовному режимі виховувалося близько 65 тисяч дітей, що складало 50% усіх дітей, охоплених дошкільною освітою [3, С.90].

Висновки. Таким чином, у СРСР у галузі освіти десятиліттями тривав процес зросійщення українського народу, гіркі плоди якого ми мусимо пожинати зараз. Закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в СРСР» від 25.12.1958 р. передбачав, що у школах великих міст з російською мовою навчання діяли майстерні по металу, дереву та ін. – і випускники таких шкіл мали пріоритетний вибір професій, що було дуже вигідно для робітничої молоді. Доповідна записка до ЦК Компартії України і Ради Міністрів УРСР «Про заходи по поліпшенню викладання російської мови у школах Української РСР» від 23.01.1960 р. повністю перекладала відповідальність батьків за вибір мови навчання у школах, і це за умов надвисокого рівня зросійщення закладів вищої та середньої спеціальної освіти; за нею російська мова стала мати вищий статус за українську. Директива про «Удосконалення вивчення російської мови в загальноосвітніх школах республіки» від 11.11.1978 р. за якою значно збільшилася у середніх освітніх закладах кількість навчального навантаження з російської мови та літератури та виділялася значна кількість годин для гурткової позакласної роботи, зросла кількість російськомовних шкіл та російськомовних класів у радянській Україні. Закон «Про мови в Українській РСР» від 28.10.1989 р. декларував однакову цінність усіх мов, водночас називає російську мову мовою міжнаціонального спілкування – стає зрозумілим, що усі інші мови, за виключенням російської знаходилися у завідомо програшному становищі. А станом на початок 90-х рр. ХХ ст. державні заходи у сфері освіти призвели

суспільство до того, що значна частина етнічних українців перейшла у щоденному житті на російську мову та практично повністю втратила свою українську національну ідентичність.

Література:

- 1.Бойко О.Д. Історія України : навч. посіб. -3-тє вид., доп. Київ: Академвидав, 2010. С.546-548.
- 2.Відомості Верховної Ради УРСР. Додаток №45 від 9 листопада 1989 р. С.58-67.
- 3.Голіков А.П., Релін В.І. Народна освіта. Регіональні аспекти розвитку // Харківська область Харків: РІП «Оригінал», 1993. С.82-91.
- 4.Лаврут О.О. Мовно-освітня політика в Донбасі першого повоєнного десятиріччя: проблеми сучасної історіографії // Чорноморський літопис. Вип.7. 2013. С.157-163.
5. Лазебник Ю. Щербицький і українська мова // Літературна Україна. 1990. 23 серпня.
- 6.Парахіна М.Б. Особливості русифікації в УРСР у другій половині 1950 – першій половині 1960-х рр. (з історії мовної проблеми) // Український історичний журнал.2014. №4. С.122-128.
7. Свинаренко Н.О. Реалізація особистих прав освітян на Харківщині у 30-х рр. ХХ ст. : теорія і практика //International scientific conference «The study of topical issues of modern society from the perspective of history, political science, sociology and philosophy» : conference proceedings. 2022. Херсон: ВД «Гельветика», С.25–28.
- 8.Свинаренко Н.О., Добрунова Л.Е. Проблеми зросійщення навчально-виховного процесу в УРСР у 70-80-х рр. ХХ ст.//День Соборності України : історико-політичні дискусії : зб. наук. праць / гол. ред. Л.Г. Білий. Вип. 10. Хмельницький: Вид-во МАУП, 2023. С.241-244.
9. Сергійчук О. Протест українців проти зросійщення культурноосвітньої сфери в роки хрущовської «відлиги» . Етнічна історія народів Європи. 2002. Вип.12. С.25-29.
10. Слободян Л. Голодомор 1932-1933 рр. як інструмент політики деукраїнізації // Гілея. Науковий вісник. Вип.74(7). 2013. С.48-51.
11. Ткаченко Т. І. Тенденції розвитку шкільної мовної освіти в Україні (1959-2013). Автореферат дисертації на здоб. наук. ступ. канд. пед. наук зі спец.13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. Херсон,Тернопіль, 2019.20 с.
12. Урсуляк Н.І.Культурно-освітні процеси в українському селі в 50-х – першій половині 60-х рр. ХХ ст. Чернівці: Час, 2021.127 с.
- 13.Шевченко С.М.Розвиток шкіл з російською мовою навчання у контексті диференціації загальної середньої освіти в УРСР (50-60-ті роки ХХ ст.) . Київ: Академвидав, 2014. 842 с.
14. Дзюба І.М. РУСИФІКАЦІЯ в українському контексті [Електронний ресурс]. URL : <http://www.history.org.ua/?termin=Rusyfikatsiia> (дата звернення 14.01.2024).
15. Активна русифікація почалася в період застою. URL: https://gazeta.ua/articles/istoriya-movi/_aktivna-rusifikaciya-pochalasya-v-period-zastoyu/803105 (дата звернення 14.01.2024).

References:

1. Boyko, O.D. (2010) Istoriya Ukrayiny [History of Ukraine]. Kyiv: Akademydav [in Ukrainian].

2. Vidomosti Verkhovnoyi Rady URSR. Dodatok №45 vid 9 lystopada 1989 r. [Information of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR. Addendum No. 45 dated November 9, 1989, pp. 58-67.] [in Ukrainian].

3. Holikov, A.P., Relin, V.I. (1993) Narodna osvita. Rehionalni aspekty rozvytku // Kharkivska oblast. [Public education. Regional aspects of development // Kharkiv region Kharkiv]. Harkiv: RIP Original [in Ukrainian].

4. Lavrut, O.O. (2013) Movno-osvitnya polityka v Donbasi pershoho povoyennoho desyatyrichchya: problemy suchasnoyi istoriohrafiiy [Language and education policy in Donbas of the first post-war decade: problems of modern historiography]. *Chornomorskyy litopys- Black Sea Chronicle*. 7, 157-163 [in Ukrainian].

5. Lazebnyk, Yu. (1990) Shcherbyts'kyy i ukrayins'ka mova [Shcherbytskyi and the Ukrainian language] *Literaturna Ukrayina- Literary Ukraine*. August 23 [in Ukrainian].

6. Parahina, M. B. (2014) Osoblyvosti rusyfikatsiyi v URSR u druhiy polovyni 1950 – pershiy polovyni 1960-kh rr. (z istoriyi movnoyi problemy) [Peculiarities of Russification in the Ukrainian SSR in the second half of the 1950s - the first half of the 1960s (from the history of the language problem)] // *Ukrayinskyy istorychnyy zhurnal - Ukrainian Historical Journal*, 4, 122-128. [in Ukrainian].

7. Svyarenko, N.O. (2022) Realizatsiya osobystykh prav osvityan na Kharkivshchyni u 30-kh rr. KHKH st. : teoriya i praktyka [Realization of the personal rights of educators in the Kharkiv Region in the 1930s of the XX century. : theory and practice]. Herson: VD "Helvetika", 25–28. [in Ukrainian].

8. Svyarenko, N.O., Dobrunova, L.E. (2023). P roblemy zrosiyshchennya navchalno-vykhovnoho protsesu v URSR u 70-80-kh rr. XX st. Den' Sobornosti Ukrayiny : istoryko-politychni dyskusiyi : zb. nauk. pratsi. [Problems of convergence of the educational process in the Ukrainian SSR in the 1970s and 1980s of the 20th century]. Khmelnytskyi: MAUP Publishing House, 10. 241-244. [in Ukrainian].

9. Sergiychuk, O. (2002) Protest ukrayintsiv proty zrosiyshchennya kulturno-osvitn'oyi sfery v roky khrushchovs'koyi «vidlyhy» [Protest of Ukrainians against the convergence of the cultural and educational sphere during the years of Khrushchev's "thaw"]. *Etnschna istoriya Ukraini- Ethnic history of Ukraine*. 12, 25-29. [in Ukrainian].

10. Slobodyan, L. (2013) Holodomor 1932-1933 rokiv yak instrument polityky de ukrayinizatsiyi [The Holodomor of 1932-1933 as an instrument of politics of Ukrainization]. *Hileya. Naukoviy visnik - Gileya. Scientific Bulletin*, 74, 48-51 [in Ukrainian].

11. Tkachenko, T.I. (2019) Tendentsiyi rozvytku shkilnoyi movnoyi osvity v Ukrayini (1959-2013). [Trends in the development of school language education in Ukraine (1959-2013)]. Abstract of the dissertation on of science degree of candidate ped. 13.00.01 - general pedagogy and history of pedagogy. Kherson, Ternopil. 20 p. [in Ukrainian].

12. Ursulyak, N.I. (2021) Kulturno-osvitni protsesy v ukrayinskomu seli v 50-kh – pershiy polovyni 60-kh rr. XX st. [Cultural and educational processes in the Ukrainian village in the 1950s - the first half of the 1960s.]. Chernivzi: Chas [in Ukrainian].

13. Shevchenko, S. M. (2014) Rozvytok shkil z rosiys'koyu movoyu navchannya u konteksti dyferentsiatsiyi zahalnoyi serednoyi osvity v URSR (50-60-ti roky KHKH st.) [The development of schools with the Russian language of instruction in the context of the differentiation of general secondary education in the Ukrainian SSR (50-60s of the XX century)]. Kyiv: Akademydav [in Ukrainian].

14. RUSYFIKATSIYA v ukrayinskomu konteksti [RUSSIFICATION in the Ukrainian context]. <http://www.history.org.ua/?termin=Rusyfikatsiia> [in Ukrainian].

15. Aktyvna rusyfikatsiya pochalasya v period zastoyu. [Active Russification began during the period of stagnation] https://gazeta.ua/articles/istoriya-movi/_aktivna-rusifikaciya-pochalasya-v-period-zastoyu/803105 [in Ukrainian].